

МАСОВА ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ, ЇЇ ЕТНІЧНІ КОМПОНЕНТИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ

О. Ю. Дроздов

ПСИХОСЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОЛОДІ ПІД ЧАС МІЖДЕРЖАВНОГО КОНФЛІКТУ 2014 РОКУ

Розглядається кроскультурна специфіка масової геополітичної свідомості (МГПС) молоді країн-учасниць російсько-українського конфлікту. Наведено результати проведеного у жовтні-листопаді 2014 р. психосемантичного дослідження геополітичних уявлень українських та російських студентів про різні країни світу. За допомогою асоціативного тесту виокремлено основні соціальні уявлення щодо Росії та України (включаючи її західний та східний регіони, а також Крим), провідних країн Заходу (США, Німеччина, Велика Британія, Франція, Канада) та Сходу (Китай, Японія). Показано, що кроскультурні відмінності найбільше проявляються в уявленнях про Росію, Україну (у т. ч. західноукраїнський регіон) та США. Отримані дані дають підстави припустити поширення у вітчизняній суспільній думці феномена “антиросійськості”, тоді як “антиукраїнськість” російських студентів пов’язується з антиамериканськими настановами. На тлі міждержавного конфлікту в МГПС вітчизняної та російської молоді відмічено обмежений вияв механізму “дзеркального відображення”, який стосується сприймання агресивності політики Іншого. Також зауважено вияви механізмів стереотипізації, міфологізації та ідеалізації, інгрупового та аутгрупового фаворитизму, аутгрупової дискримінації, персоналізації.

Ключові слова: масова геополітична свідомість (МГПС), геополітичні уявлення, механізми МГПС, Україна, Росія, конфлікт.

Проблема. Геополітична свідомість є формою відображення подій та явищ “політичного світу” крізь призму “географічного світу” шляхом ототожнення певного географічного простору з політикою, яка там здійснюється. Зрозуміло, що для політичної психології інтерес становить феномен саме масової геополітичної свідомості (МГПС), тобто рівень побутового, неелітарного, нефахового відображення геополітичних явищ [1].

Одна з особливостей МГПС полягає в тому, що притаманні їй образи та уявлення є специфічним різновидом соціальних знань. Справа тут не лише в тому, що зміст МГПС стосується переважно соціальних (колективних) суб'єктів – держав, міждержавних утворень, регіональних спільнот та відносин між ними. Джерелом переважної більшості геополітичних уявлень є соціальні інститути (ЗМІ, система освіти тощо), чим пояснюється певна їх стереотипізованість; лише деякі компоненти МГПС можуть бути продуктом безпосереднього життєвого досвіду (уявлення про окремі регіони, населені пункти тощо). Крім того, інтерпретація геополітичної реальності багато в чому зумовлена соціальними чинниками – нормами, цінностями та смислами культури. Як наслідок, саме кроскультурні відмінності у МГПС часто є найбільш “рельєфними” (а отже, найбільш перспективними для дослідження).

А проте гострий російсько-український конфлікт, що розпочався у 2014 р., не міг не вплинути на МГПС громадян обох країн, зокрема на сприймання ними власних та інших країн. Цілком закономірним було те, що дані опитувань, проведених у цей період у Росії та Україні, відображали зростання антипатії до іншої сторони [3; 4]. Але практично всі ці дослідження мали соціологічний характер і фіксували переважно емоційне ставлення до геополітичних акторів (до того ж кількість останніх була найчастіше невеликою). Як наслідок, має місце нестача власне психологічних досліджень у цьому напрямку. У межах дослідницького проекту “Психологія масової геополітичної свідомості” ми провели низку психосемантичних досліджень МГПС як серед вітчизняної, так і серед російської молоді.

Метою статті є аналіз психосемантичних особливостей масових геополітичних уявлень молоді України та Росії на тлі міждержавного конфлікту, а також механізмів формування цих уявлень.

Загальна вибірка (170 осіб) охоплювала дві групи. Вітчизняну склали 110 студентів Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (середній вік – 20 років), які були учасниками дослідження у жовтні 2014 р. Російську групу, опитування якої проводилось у листопаді 2014 р., утворили 60 студентів низки вишів м. Санкт-Петербург: Санкт-Петербурзького державного університету, Балтійського державного технічного університету “Воєнмех ім. Д. Ф. Устинова”, Санкт-Петербурзького державного політехнічного університету, Першого Санкт-Петербурзького державного медичного університету імені акад. І. П. Павлова (середній вік –

22 роки)¹. Геополітичні уявлення досліджувалися за допомогою асоціативного тесту – одного з класичних методів психосемантики, зокрема при вивченні соціальних уявлень. Стимулами при цьому стали назви дев'яти країн світу (які, за даними наших попередніх досліджень, становлять основу геополітичних ментальних карт світу громадян України) і трьох регіонів України (Західна та Східна Україна, а також Крим).

Статистична обробка передбачала контент-аналіз відповідей-асоціацій, у ході якого виокремлювались основні смислові групи з частотою згадування не менш як 10 %. На думку ряду дослідників, показник частоти вільних асоціацій може вказувати на так зване “ядро” соціального уявлення, тобто його найстабільнішу і найстійкішу складову, пов'язану з колективною пам'яттю групи, її цінностями та нормами [2]. Отже, обраний метод підрахунку дав змогу виявити своєрідні “ядерні” (“базові”) геополітичні соціальні уявлення.

Результати контент-аналізу (табл. 1; 2) свідчать про те, що більшість виявлених смислових асоціацій в обох групах відрізнялись, хоч іноді мали місце і певні спільні або майже спільні (з незначними відмінностями) тенденції. Спочатку торкнемось асоціацій, пов'язаних з країнами-учасницями конфлікту.

Так, якщо стосовно *Росії* серед українців домінували негативні асоціації (що є зрозумілим), то в групі росіян не виявилось певної однозначної (домінантної) тенденції – тут був набір фрагментарних, протилежних за змістом соціальних уявлень політичного характеру. Той факт, що “Росія-держава” виступала одночасно як у “добрій”, так і “поганій” іпостасях, свідчить про полярність уявлень про власну державу в МГПС росіян. І хоча дві смислові групи асоціацій (“В. Путін” і “Авторитаризм”) виявилися спільними, все ж таки уявлення про сутність російської політики в обох групах відрізнялися. Про це говорить наявність смислових груп “Агресія, ворожість, війна” (що домінує серед українців і якої не виявлено в росіян) та “Справедлива й миролюбна політика” (переважає у росіян).

¹ Автор висловлює глибоку подяку О. Г. Конфісахору (СПбДУ) за допомогу в організації дослідження.

Таблиця 1

Асоціації щодо країн/регіонів та їхній частотний показник
(жовтень 2014 р., Чернігів) (частота у %)

США	Росія	Німеччина
1. Демократія, свобода (20) 2. Багатство, гроші (17) 3. Б. Обама (15) 4. Сила, впливовість (15)	1. Агресія, ворожість, війна (39) 2. Диктатура, авторитаризм (16) 3. В. Путін (12) 4. В. Путін–інвективи: “Ла-ла-ла”, “ПТН-ПНХ” і т.ін. (11)	1. Стабільність, порядок (22) 2. Розвинена країна (11) 3. Фашизм, війна (10) 4. А. Меркель (10) 5. Автомобілі (10)
Україна	Велика Британія	Китай
1. Безлад, нестабільність, хаос (15) 2. Занепад, бідність, погане життя (12) 3. Війна, АТО (11) 4. Батьківщина, патріотизм (10)	1. Королева, монархія (26) 2. Стабільність, порядок (15)	1. Китайські товари, виробництво (12) 2. Економічний та науково-технічний розвиток (10) 3. Чисельність населення (10)
Франція	Японія	Канада
1. Стабільність, порядок (14)	1. Високорозвинена країна (19) 2. Екзотична національна культура (15) 3. Техніка і науково-технічний прогрес (12)	1. Спокій, стабільність, порядок (15)
Західна Україна	Східна Україна	Крим
1. Національна культура, традиції (13) 2. Єдність, згуртованість (13) 3. Патріотизм (12) 4. Націоналізм, бандерівці (10) 5. Мир, спокій, стабільність (10)	1. Війна, АТО (25) 2. Сепаратизм, зрада (10)	1. Україна, “Крим наш” (18) 2. Окупація, захоплення (12) 3. Не-Україна, Росія (11)

Таблиця 2

**Асоціації щодо країн/регіонів та їхній частотний показник
(листопад 2014 р., Санкт-Петербург) (частота у %)**

США	Росія	Німеччина
1. Агресія, домінування та втручання у справи інших (28) 2. Війна, зброя (13) 3. Країна у боргах (10)	1. Справедлива та миролюбна політика (10) 2. В. Путін (10) 3. Нестабільність, непослідовність (10) 4. Авторитаризм, псевдодемократія (10)	1. Стабільність та порядок (17)
Україна	Велика Британія	Китай
1. Хаос, розкол країни (25) 2. Війна (15) 3. Націоналізм, антиросійська політика (12)	1. Монархія, королева (25) 2. Традиції, консерватизм (18)	1. Розвиток (18) 2. Сила, впливовість (12) 3. Дружба з Росією (12)
Франція	Японія	Канада
1. Національна культура (15) 2. Несамостійність, слабкість, залежність від США (13)	1. Техніка і технології (15) 2. Національна культура і традиції (13) 3. Розвиток (12) 4. Територіальні претензії до Росії (Курилі – 10)	1. Зв'язок та залежність від США (12) 2. Стабільність, спокій (12) 3. Клен (12)
Західна Україна	Східна Україна	Крим
1. Агресія, війна (32) 2. Націоналізм, русофобія (18) 3. Проамериканська політика (12)	1. Війна (25) 2. “Наші люди” (росіяни, друзі, сусіди – 10)	1. “Наш”, Росія (40) 2. Курорт (18)

Щодо **України** в обох групах були дві спільні асоціації – “Безлад, хаос” та “Війна” (хоча перша в російській групі включала уявлення про розкол країни). Імовірно, така схожість сприймання пов'язана з об'єктивними соціально-політичними процесами та подіями в Україні того періоду, які суттєво зменшували діапазон інтерпретації ситуації. Природною можна вважати незначну поширеність серед росіян економічних асоціацій про Україну, актуалізованих у МГПС вітчизняних студентів. Також зрозумілою є фактична біполярність

асоціацій “Націоналізм, антиросійська політика” (у росіян) та “Батьківщина, патріотизм” (в українців).

Цілком закономірними є відмінності в уявленнях молоді про *Західну Україну*. Спільною тут була лише одна смислова група – “Націоналізм”, хоча серед росіян ця асоціація поєднувалась із русофобією (а також, на рівні тенденції, із фашизмом та нацизмом). Основні відмінності полягали в тому, що, по-перше, у МГПС росіян образ цього регіону був надмірно політизованим, тут майже не простежувалися культурні асоціації; по-друге, унаслідок впливу офіційної російської пропаганди ця територія асоціювалась із агресією та війною (“війну на Схід України принесли націоналісти із Заходу”). Також цей регіон асоціювався зі США та проамериканською політикою. Як побачимо далі, росіяни схильні пов’язувати все антиросійське саме зі США.

Схожість базової асоціації щодо *Сходу України* (“війна”) є цілком очікуваною, як і відмінності в оцінках учасників тих подій: “сепаратисти” для українців та “наші люди” для росіян. Закономірною також є схожість основних асоціацій щодо *Криму*, які можна визначити відомою формулою “Крим наш”: “Наш, Росія” – для росіян, та “Наш, Україна” – для українців, хоча частота першого уявлення була більшою, ніж другого. Відмінності полягали в тому, що у МГПС російських студентів Крим виступав також як курортний регіон, тоді як у вітчизняних студентів його образ був суто політизованим.

Розгляньмо відтак геополітичні асоціації щодо інших країн світу. Передусім слід звернути увагу на те, що стосовно *США* мав місце не просто різний, а, власне кажучи, семантично протилежний асоціативний ряд – негативний серед росіян та позитивно-нейтральний – серед українських студентів (це стосувалося не лише політичних, а й економічних аспектів). З одного боку, це цілком закономірно, а з другого – свідчить, що у МГПС молоді обох країн США виконують роль “Значущого Іншого”.

Основною асоціацією щодо *Німеччини* в обох групах був відомий стереотип “Стабільність і порядок”. Цікавим виявилось те, що, на відміну від вітчизняних студентів, серед росіян не виявлено жодних інших значущих смислових груп. Цілком очікуваним явищем стала схожість базових “монархічних” асоціацій щодо *Великої Британії*.

Що ж до *Китаю*, то було виявлено лише одну схожу асоціацію – “розвиненість”. На відміну від вітчизняних студентів, які сприймали Китай крізь призму товарів цієї країни та численності населення, для росіян значущими були політичні характеристики – сила та впливовість, а також дружні стосунки із власною країною. Разом з тим

спільним для обох груп було те, що всі виокремлені смислові групи мали нейтральний або позитивний зміст.

Цікавим видається також те, що спільних смислових груп відповідей не виявлено щодо **Франції**. Якщо в українській групі був виражений лише один стереотип (“порядок і стабільність”), то в російській групі Франція асоціювалась із національною культурою, а також із політикою, що оцінювалася критично (“несамостійна”, “про-американська” тощо). Останнє, мабуть, було пов’язано із ситуативними політичними чинниками (санкції проти Росії), адже, як відомо, у МГПС росіян уже тривалий час спостерігається певний позитивний “ефект ореолу” Франції.

А ось сприймання **Японії** молоддю двох порівнюваних країн виявилось найбільш схожим, адже в обох групах фактично повторювалися три смислові групи асоціацій (“Техніка і НТП”, “Розвиток” та “Національна культура”). Отже, сприймання “Країни Сонця, що сходить” було найбільш стереотипізованим та міфологізованим (можливо, тому, що ця країна не мала й досі не має міцних та глибоких зв’язків ані з Росією, ані з Україною). Єдина відмінність полягала в тому, що в російській групі часом згадувався російсько-японський територіальний конфлікт на Курилах.

В обох групах досліджуваних була виражена лише одна спільна асоціація щодо **Канади** (“Стабільність, спокій”). Водночас у російській групі поряд із “кленовими” асоціаціями мали місце критичні оцінки проамериканської зовнішньої політики цієї країни.

Отже, на основі отриманих даних можна виокремити низку тенденцій. По-перше, приблизно половина уявлень про Україну та Росію в обох групах була схожою або ідентичною, що свідчить про вагомий вплив стереотипізації. Особливо цікавим видається те, що на тлі гострого воєнно-політичного конфлікту та значного пропагандистського впливу в обох державах ми не спостерігаємо вираженої дії механізму “дзеркального відображення” (принаймні у його класичному варіанті). Вияв цього механізму стосувався лише сприймання агресивності політики Іншого, але навіть тут була певна асиметрія – українці приписували ворожість та агресивність Росії (39 % – максимальна частота поміж усіх соціальних уявлень цієї групи), а росіяни – Західній Україні (частота – 32 %, що поступається лише уявленню “Крим-наш”) та США (28 %).

По-друге, щодо інших країн Заходу та Сходу в обох групах також спостерігалася помітна стереотипізація (найбільше – щодо Японії), а ще – певна міфологізація та ідеалізація (це не стосується США, з якими в росіян пов’язаний негативний ефект ореолу).

По-третє, в обох групах помічено вияви помірковано вираженого механізму (ефекту) інгрупового фаворитизму. Разом з тим аутистичний фаворитизм помітнішим був серед українців (як і персоналізація), натомість аутистична дискримінація – серед росіян.

Насамкінець, в обох групах домінували різні політичні асоціації щодо інших країн. Так, для вітчизняних студентів значущими були уявлення про наявність в інших країнах стабільності та порядку (найімовірніше, через те, що їх немає наразі у власній країні). Водночас для росіян значущою була орієнтація зовнішньої політики інших країн, ступінь її самостійності від США. Отже, у МГПС росіян ми спостерігаємо ознаки біполярної геополітичної ментальної карти світу, всі складові якої або “за нас”, або “за них [США]”.

Висновки. Семантичні відмінності в геополітичних уявленнях вітчизняної та російської молоді найбільшою мірою виявлені щодо країн-учасниць конфлікту, західноукраїнського регіону, а також США (тобто в межах схеми “Ми – Вони – Значущий Інший”). Є підстави припустити поширення у вітчизняній суспільній думці феномена “антиросійськості”, тоді як “антиукраїнськість” російських студентів пов’язана з антиамериканськими настановленнями. На тлі подій 2014 р. у МГПС вітчизняної та російської молоді мав місце обмежений вияв механізму “дзеркального відображення”, який стосувався сприймання агресивності політики держав. Разом з тим помітними були вияви механізму стереотипізації, а також міфологізації, ідеалізації, інгрупового та аутистичного фаворитизму, аутистичної дискримінації, персоналізації. Численність психологічних механізмів підтверджує системний, поліструктурний та поліфункціональний характер МГПС. Вияви частини згаданих механізмів, найімовірніше, пов’язані із соціокультурними чинниками.

Л і т е р а т у р а

1. Дроздов О. Ю. Концептуальні засади психології масової геополітичної свідомості: нарис політико-психологічної концепції феномена / О. Ю. Дроздов // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – 2014. – Вип. 121. – Т. 1. – С. 114–127.
2. Обыденные представления молодежи о России в современном мире [Электронный ресурс] / Бовина И. Б., Стефаненко Т. Г., Тихомандрицкая О. А. и др. // “Знание. Понимание. Умение”. – 2010. – № 2. – Режим доступа: <http://www.zpu-journal.ru/ezpu/2010/2/Bovina~Stefanenko~Tikhomandritskaya~Malysheva~Golynchik/>
3. Отношение россиян к другим странам: пресс-выпуск Левада-Центра (08.12.2014) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.levada.ru/08-12-2014/otnoshenie-rossiyan-k-drugim-stranam>

4. Суспільно-політична ситуація в Україні напередодні президентських виборів. Травень 2014: інформ. бюл. / за ред. М. М. Слюсаревського ; упоряд. Л. П. Черниш ; Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – К., 2014. – 66 с.

References

1. Drozdov, O. Yu. (2014). Kontseptualni zasady psykholohii masovoi heopolitychnoi svidomosti: narys polityko-psykholohichnoi kontseptsii fenomena [The Conceptual Principles of Psychology of the Mass Geopolitical Consciousness: the essay of political and psychological conception of this phenomenon]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka* [Herald of Chernihiv National Pedagogical University named after T. H. Shevchenko], 121, Vol.1, 114–127 (ukr).
2. Bovina, I. B., Stefanenko, T. G., Tihomandritskaya, O. A., Malysheva, N. G., Golynchik, E. O. (2010). Obydennye predstavleniya molodezhi o Rossii v sovremennom mire [Ordinary Youth's Representations about Russia in Modern World]. *Znanie. Ponimanie. Umenie* [Knowledge. Understanding. Skill], no. 2, <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2010/2/Bovina~Stefanenko~Tikhomandritskaya~Malysheva~Golynchik/> (rus).
3. Otnoshenie rossiyan k drugim stranam: press-vypusk Levada-Tsentra [Attitudes of Russians to Another Countries: press-release of Levada-Center], <http://www.levada.ru/08-12-2014/otnoshenie-rossiyan-k-drugim-stranam> (rus).
4. Slyusarevskyy, M. M. (Eds.) (2014). *Suspilno-politychna sytuatsiia v Ukraini naperedodni prezidentskykh vyboriv. Traven'2014: informatsiinyi biuleten* [Social and Political Situation in Ukraine on the eve of the President Elections. May 2014: informational bulletin]. Kyiv (ukr).

Дроздов А. Ю. Психосемантические особенности геополитических представлений украинской и российской молодежи в ходе межгосударственного конфликта 2014 года

Рассматривается кросс-культурная специфика массового геополитического сознания (МГПС) молодежи стран-участниц российско-украинского конфликта. Представлены результаты проведенного в октябре-ноябре 2015 г. психосемантического исследования геополитических представлений украинских и российских студентов о разных странах мира. С помощью ассоциативного теста выделены основные социальные представления о России и Украине (включая её западный и восточный регионы, а также Крым), ведущих странах Запада (США, Германия, Великобритания, Франция, Канада) и Востока (Китай, Япония). Показано, что кросс-культурные отличия наиболее проявились в представлениях о России, Украине (в т.ч. западноукраинском регионе) и США. Полученные данные позволяют предположить распространение в украинском общественном мнении феномена “антироссийскости”, в то время как “антиукраинскость” российских студентов связывается с антиамериканскими установками. На фоне межгосударственного конфликта в МГПС украинской и российской молодежи отмечено ограниченное проявление механизма “зер-

кального отражения”, который касается восприятия агрессивности политики Другого. Также замечены проявления механизмов стереотипизации, мифологизации и идеализации, интруппового и аутгруппового фаворитизма, аутгрупповой дискриминации, персонализации.

Ключевые слова: массовое геополитическое сознание (МГПС), геополитические представления, механизмы МГПС, Украина, Россия, конфликт.

Drozdov O. Yu. Psychosemantic Peculiarities of Ukrainian and Russian Youths' Geopolitical Representations During the Inter-State Conflict of 2014

Cross-cultural specificity of youth's mass geopolitical consciousness (MGPC) of participating countries in Ukraine-Russia conflict is considered. The results of the psychosemantical study of Ukrainian and Russian students' geopolitical representations about different world countries, conducted in October and November 2014, are presented. Major social representations concerning Russia and Ukraine (including its Western and Eastern regions and the Crimea), leading Western countries (the USA, Germany, the UK, France, Canada) and East (China, Japan) are distinguished through the associative test. It is shown that cross-cultural differences are most evident in the perception of Russia, Ukraine (including Western region) and the United States. These data suggest spreading the phenomenon of “anti-Russianness” in domestic public opinion, while “anti-Ukrainianess” of Russian students is related to anti-American attitudes. In the context of inter-state conflict in domestic and Russian youth's MGPC there was the restricted expression of “mirroring” mechanism, which dealt with the aggressiveness perception of the politics of the Other. There were also the displays of mechanisms of stereotyping, mythologizing and idealization in-group and out-group favoritism, out-group discrimination, personalization.

Key words: mass geopolitical consciousness (MGPC), geopolitical representations, mechanisms of MGPC, Ukraine, Russia, conflict.

© Дроздов О. Ю.